

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПРОСТОРОМ ТА ЧАСОМ

В умовах оновлення змісту дошкільної освіти, спрямованості освітнього процесу на особистісний розвиток актуалізується проблема ознайомлення дітей із простором і часом. Простір і час є універсальними, базисними категоріями в пізнанні дитиною предметного, природного і соціального середовища, успішному оволодінню нею різними видами діяльності, розвитку соціальної адаптації. Однак категорії «простір» і «час» є й найбільш складними для розуміння і сприймання дітьми дошкільного віку. У статті, за результатами теоретичного аналізу та аналізу практики дошкільної освіти, з'ясовано сутність основних проблем ознайомлення дітей із простором і часом та окреслені шляхи їх вирішення: розкриваються можливості образотворчої та трудової діяльності для більш ефективного ознайомлення дітей із просторово-часовими відношеннями.

Ключові слова: простір, час, просторово-часові уявлення, просторові категорії, часові категорії, дошкільна освіта, дитина дошкільного віку, діяльність, сенсорний розвиток, способи пізнання дійсності.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до дошкільної освіти призводять до динамічних і продуктивних змін у її змісті, що забезпечують спрямованість освітнього процесу на особистісний розвиток, а відтак – виховання всебічно розвиненої, творчої особистості, здатної до самореалізації, активного пізнання, конструктивного і творчого використання набутих знань і досвіду в повсякденному житті. Дані різних наук свідчать, що якнайповніше пізнавати навколишній світ та ефективно взаємодіяти з ним, створити власну картину світу, знайти своє місце в ньому дозволяють просторові та часові відчуття в їх єдності. Проблема ознайомлення дітей із часом і простором є складною та різноаспектною, що зумовлює її актуалізацію на сучасному етапі розвитку дошкільної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Здійснений нами аналіз досліджень засвідчив, що проблема пізнання людиною простору й часу в різні часи привертала увагу філософів (Ю. Бобильов, А. Енштейн, Г. Лейбніц, Г. Міонковський, І. Ньютон та ін.), психологів (Б. Ананьєв, Л. Венгер, М. Веракса, П. Гальперін, О. Дьяченко, Д. Елькін, О. Леонтьєв, Г. Люблінська, Н. Побірченко, С. Рубінштейн, Б. Цуканов та ін.), педагогів (Ф. Блехер, О. Гармаш, Т. Єрофеева, Г. Леушина, Н. Локоть, З. Михайлова, Т. Мусейїбова, К. Назаренко, Б. Нікітін, В. Новікова, І. Пашиліте, М. Поддьяков, Т. Ріхтерман, А. Смоленцева, Т. Тарунтаєва, О. Фунтікова, Н. Яришева та ін.), а також фізиків, астрономів, біологів, археологів, мистецтвознавців. Зокрема, досліджувалися такі аспекти як: особливості орієнтування людини в часі та просторі; особливості уявлень дітей про час і

простір, їх генезу; роль сенсорного досвіду у формуванні системи уявлень про час і простір, роль дидактичних ігор, занять, моделей у формуванні просторово-часових уявлень у дітей дошкільного віку; взаємозалежність мовленнєвої активності дитини і розуміння нею просторово-часових категорій; особливості пізнання людиною часу і простору через літературні зразки і твори мистецтва. Наявність численних, різнопланових досліджень з означеної проблеми свідчить про її багатогранність і важливість для розвитку особистості. Водночас проблема ознайомлення дітей із простором та часом, особливості формування їх просторово-часових уявлень залишається актуальною у практиці сучасної дошкільної освіти.

Мета статті: з'ясування та висвітлення сутності сучасних проблем ознайомлення дітей дошкільного віку із простором та часом.

Виклад основного матеріалу. З огляду на проблему, окреслену у статті, виявляється логічним здійснення аналізу дефініцій «простір» і «час». Згідно із традиційними уявленнями та з точки зору філософії простір і час є категоріями, що визначають основні форми існування всіх видів матерії. Простір і час належать до основоположних категорій людської свідомості [3]. Простір розглядається як форма співіснування матеріальних об'єктів і процесів і виражає порядок існування окремих об'єктів, характеризує структурність і протяжність матеріальних систем; час – порядок зміни явищ. Мірою простору є довжина, яка характеризує протяжність, віддаленість і переміщення об'єктів чи їх частин упродовж заданої лінії. Час характеризує послідовну зміну явищ і станів матерії, а також тривалість їх буття, існування [4]. Категорії «простір» і «час» мають спільні та відмінні ознаки. Спільними властивостями простору й часу є: об'єктивність і незалежність від свідомості людини; їх абсолютність як атрибутів матерії; нерозривний зв'язок часу та простору між собою, а також із рухом матерії; залежність від структурних відносин і процесів розвитку в матеріальних системах; єдність перервного і неперервного в їх структурі; кількісна і якісна нескінченність. Крім того, розрізняють метричні (пов'язані з вимірюваннями) і топологічні (наприклад, зв'язність, симетрія простору й неперервність, одномірність, незворотність часу) властивості простору й часу. Поряд зі спільними характеристиками простір і час мають певні відмінності та особливості. До загальних властивостей простору відносять, насамперед, протяжність (рядопокладання та співіснування різних елементів, можливість додавання до певного визначеного елемента деякого наступного елемента або можливість зменшення числа елементів); а також тривимірність, симетричність і зворотність. Час характеризується тривалістю, послідовністю існування та зміни стану об'єктів; він є одновимірним, асиметричним (тобто спрямованим від минулого до майбутнього), незворотним [4].

У процесі свого життя людина активно включається в усі аспекти простору і часу, адаптується до них і асимілює їх, намагаючись організувати,

змінити їх та оволодіти ними. Простір і час є універсальною, базисною категорією в пізнанні людиною предметного, природного і соціального середовища. Сприймання простору і часу є однією з найважливіших складових онтогенезу, що залежить від соціально-економічних умов життя, від стану культури і прагнення людини до самопізнання. Формування просторово-часових уявлень – тривалий і складний процес, що потребує від людини чималих зусиль. Особливо яскраво це демонструє дитина, яка без спеціального організованого навчання, з обмеженим життєвим досвідом не здатна визначити, виміряти, диференціювати просторово-часові характеристики. Велика роль у процесі засвоєння дитиною часопросторових уявлень належить дорослому [2; 7; 8; 9].

Сучасні дослідження феномену дитинства посилили увагу вчених до проблеми пізнання дитиною простору і часу, взаємодію з ними та особливості її самовідчуттів у процесі їх пізнання (В. Бондар, В. Кудрявцев, Є. Субботський та ін.). Дослідженнями Б. Ананьєва, Л. Венгера, М. Вовчик-Блакитної, О. Запорожця, П. Лесгафта, Г. Люблінської, В. Моргуна, М. Поддьякова, О. Усової встановлено, що вміння орієнтуватись у навколишньому, виокремлювати і засвоювати найбільш суттєві моменти дійсності є необхідною умовою оволодіння різними видами діяльності. Охоплюючи всі сфери взаємодії дитини з довкіллям, орієнтування в часі та просторі створює умови для її всебічного розвитку, зокрема, формування світогляду, самосвідомості і тому є важливою умовою процесу соціалізації [2; 7; 8; 9].

Просторові й часові категорії відносять до найважливіших понять, основних форм існування матерії, які відображаються в мовленні дитини й засвоюються нею у старшому дошкільному віці (Є. Владимирський, М. Всеволодова, Л. Федосєєва та ін.). Просторові та часові відношення можуть досягати великої складності, а відображення їх – високого рівня узагальненості, але найпростіші їх форми доступні для сприймання маленької дитини. Просторово-часові уявлення в житті дитини дошкільного віку мають пріоритетне значення, оскільки вони водночас із сприйманням є підґрунтям для розвитку уваги, мислення, пам'яті, мовлення й уяви.

Сучасні дослідження (Б. Архіпов, А. Семенович, С. Умрихін та ін.) свідчать, що дітям дошкільного віку доступне сприймання ціннісно значущого сенсу часу та простору в житті людини. Такий підхід зумовлений, з одного боку, соціокультурною характеристикою кінця ХХ – початку ХХІ століття – динамічністю змін суспільства, насиченістю життя людини, «швидким збіганням», «нестачею» часу й «звуженням, обмеженням» простору, необхідних для досягнення цілей особистості, діловитістю сучасної людини, здатної мобілізувати дії та зусилля, що дозволяють в оптимальний термін отримати бажані результати. З іншого боку, це зумовлено й психологічними особливостями дитини дошкільного віку – сприйманням миттєвості, протяжності часу й простору як місця й

особливостей свого буття. Задля накопичення досвіду підкорення часу діяльності і діям, дитині необхідно з раннього дитинства навчитися цінувати час, розуміти його незворотність, плинність та миттєвість, підкорювати власні дії часу і час діям та вміти орієнтуватися у просторі.

Учені зазначають, що час і простір є найбільш складними категоріями для розуміння і сприймання дітьми дошкільного віку. Основними особливостями сприймання дошкільниками часу і простору є опосередкованість, зміщення просторово-часових понять, відсутність точності в мовленнєвому позначенні цих категорій, узгодженості власних дій у часі та просторі. Просторове орієнтування здійснюється на основі безпосереднього сприймання простору і словесного позначення просторових категорій (місцезнаходження, віддаленість, просторові відношення між предметами).

Однак, не дивлячись на те, що просторові розрізнення виникають досить рано, вони є більш складним процесом, ніж розрізнення якостей предмета. Просторові уявлення людини, які формуються в період дошкільного дитинства, включають такі аспекти: уявлення про форму предметів та їх розміри, здатність розрізняти предмети у просторі, оцінювати відстані розміщення предметів та об'єктів стосовно людини та один від одного, напрямів їх знаходження.

Формування часових уявлень у дітей відбувається пізніше і має свою специфіку. Сприймання часу є одним із найскладніших видів сприймання саме через його специфічні особливості. Так, інтерес дитини дошкільного віку привертає все конкретне, видиме: вона із задоволенням прагне обстежити різні предмети, іграшки, «випробувати» їх можливості, порівняти їх між собою. Час не має наочної основи, його не можна побачити, торкнутися і тому він сприймається опосередковано на основі діяльності чи особливого предмета – годинника. Час злитий із життєвими подіями, тече в одному напрямку, його не можна повернути чи зупинити. Позначення часових відрізків завжди відносне: те, що мало б бути завтра (майбутнє), стало сьогодні (теперішній час) тощо. Тому діти довго не можуть збагнути логіку часових відношень і протягом всього дошкільного дитинства не сприймають дуже довгі часові періоди. Слід відмітити, що розуміння таких категорій, як «століття», «епоха» є досить складним для дітей не тільки дошкільного, але й молодшого шкільного віку.

Час – суттєва характеристика діяльності. Відтак, засвоєння часових категорій відбувається через практичну діяльність дітей. Уміння орієнтуватись у часі дає дітям можливість успішно розвиватися, оволодівати різними видами діяльності, організовувати, планувати власну діяльність, регулювати темп, ритм своїх дій, урахувуючи фактор часу. Один і той самий часовий відрізок сприймається по-різному в залежності від змісту й характеру діяльності, яку виконує дитина, її стану та сподівань: наприклад, якщо вона

чекає привабливої події, то здається, що час йде повільно і дитина прагне «пришвидшити» його, «підганяючи» час. Багато позитивних якостей особистості дитини виникають і розвиваються завдяки плануванню дитиною своєї діяльності в часі, наприклад, цілеспрямованість, організованість тощо. Сприймання часу, зокрема, такі важливі його компоненти, як темп і ритм відіграють значну роль у трудовій діяльності. Рівень розвитку часових уявлень у дітей є одним із найважливіших показників інтелектуальної готовності до шкільного навчання.

В оновленому Базовому компоненті дошкільної освіти особливу увагу приділено сенсорному розвитку дитини. Зокрема, освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» передбачає формування доступних дитині дошкільного віку уявлень, еталонів, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів навколишнього світу. Показником сформованості цих уявлень є здатність особистості застосовувати здобуті знання у практичній діяльності (ігровій, трудовій, сенсорно-пізнавальній, математичній тощо), володіння способами пізнання дійсності, розвиток у неї наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного мислення. Сенсорно-пізнавальна освітня лінія спрямована на інтеграцію змісту дошкільної освіти, формування в дітей пошуково-дослідницьких умінь, елементарних математичних уявлень, цілісної картини світу, компетентної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Автори Базового компонента дошкільної освіти наголошують на необхідності включення завдань сенсорного виховання в різні види діяльності дітей, акцентуючи увагу на забезпеченні неодмінної умови успішного розумового й логіко-математичного розвитку дітей дошкільного віку – застосуванні діяльнісного підходу, за якого дитина активно пізнає світ у різних видах діяльності – грі, спілкуванні, самостійній художній діяльності, навчанні, спрямовані на створення для дитини можливості набути чуттєвий досвід, що є привілеєм дошкільного дитинства, вміння орієнтуватись у найрізноманітніших властивостях навколишніх предметів, виховання в неї культури сприймання; розвиток спостережливості, уважності до довкілля, здатності емоційно відгукуватися на події та явища навколишньої дійсності [1].

Відтак, аналіз досліджень дав підстави стверджувати, що сформованість уявлень дітей про простір та час є підґрунтям для розвитку вищих психічних процесів. Водночас у практиці дошкільної освіти формування просторово-часових уявлень традиційно пов'язують із формуванням елементарних математичних уявлень, недостатньо використовуючи при цьому можливості різних видів діяльності дитини, зокрема, провідних: гри, навчання, праці.

На наш погляд, можливості образотворчої діяльності в ознайомленні дітей із простором та часом у практиці сучасної дошкільної освіти використовуються недостатньо. Сприймання дитиною дійсності, краси,

мистецтва та себе в інтегрованому просторі та часі завжди супроводжується емоціями, певними зовнішніми та внутрішніми мотивами. Процеси сприймання предмета, об'єкта, явища перебувають під контролем мети, що поставлена самою дитиною або педагогом. У такому вигляді, тобто спрямовані та змотивовані процеси сприймання набувають характеру перцептивних дій. Вони забезпечують свідоме виокремлення того чи іншого аспекту чуттєво заданої ситуації, а також перетворення сенсорної інформації, яка веде до побудови образу, адекватного предметному світові і завданням діяльності. Завдяки перцептивним діям відбувається постійне порівнювання сприймання з оригіналом, перевірка та корекція образу [10, 103]. Так, наприклад, малювання в жанрі «натюрморт» передбачає введення дитини у світ краси предметів, розвиток категоріального світосприймання (форми, кольору, величини, простору, часу), осягання закономірностей просторових зв'язків предметів і розвитку предметного реалістичного малюнка. Без урахування просторових характеристик предметів неможливо отримати реалістичне зображення.

У процесі малювання в різних жанрах дуже важливо формувати в дітей уявлення про такі властивості предмета, як колір, просторове розміщення, величина, маса, рух, які згодом допоможуть дитині створити це зображення [10, 154]. Так, робота над композицією являє собою пошук засобів створення художнього образу: визначення формату аркуша, центру, добір і підпорядкування йому другорядних частин у гармонійне ціле, супідрядність та групування форм задля досягнення виразності і пластичної цілісності твору безперечно сприятиме формуванню в дітей просторових уявлень.

Діти здатні сприймати художні образи, засоби виразності та цінність, яка в них закладена. Простір і час зберігають культурно-історичні цінності, які пов'язують минуле, теперішнє й майбутнє. Ознайомлення дітей із творами мистецтва сприяє не тільки входженню дитини у світ культури, збагаченню художнього досвіду дітей, але й допомагає дитині пізнати час і простір засобами матеріалізованих форм буття людини. Так, розглядаючи картини чи їх ілюстрації діти не тільки знайомляться з побутом, соціальними умовами життя людей у минулому, а й намагаються дізнатися про часи, коли відбувалися зображувані події. Пізнаючи цінності культури й мистецтва в певних просторово-часових межах, дитина вчиться співвідносити історичну пам'ять і власну індивідуальну пам'ять, збагачує уявлення про світ як багатство зв'язків, сутностей, предметів. Тому особливого значення у практиці сучасної дошкільної освіти набуває використання засобів музейної педагогіки.

Також великі потенційні можливості для ознайомлення дітей дошкільного віку з простором та часом має трудова діяльність. Виконуючи певне трудове завдання, дитина прагне встигнути його зробити у

визначений період, а відтак вчиться співвідносити власні дії з часом, відведеним на цю діяльність. Працюючи в колективі, дитина вчиться узгоджувати власний темп виконання дій та темп роботи своїх однолітків. Однак, на жаль, за останні роки увага до проблеми виховання дітей дошкільного віку у праці значно знизилася.

У художній праці та конструюванні діти вчаться розрізняти просторові характеристики та правильно називати їх, вправляються у просторовому моделюванні. Таким чином, діти отримують не тільки задоволення від привабливої для них діяльності, але й засвоюють дуже важливі поняття та уявлення. Формування в дітей просторового орієнтування сприяє розвитку конструктивної творчості.

Велике значення в житті сучасних дітей дошкільного віку відіграють дитячі засоби масової інформації: періодичні видання, мультфільми, фільми та телепередачі. У процесі сприймання інформації, яку пропонують дитячі ЗМІ, у дітей формується власна модель оточуючого світу. Однак аналіз практики дошкільної освіти та спілкування з батьками вихованців дав підстави стверджувати, що вплив різних видів ЗМІ, зокрема, дитячих, на формування особистості дітей дошкільного віку, є неоднозначним і може мати як позитивні, так і негативні наслідки для їх поведінки (образ дій, представлений ЗМІ, стає орієнтиром), на формування світогляду, ставлення до реального життя, оточуючого предметного та соціального світу. Зокрема, діти можуть отримати викривлені уявлення про розміри предметів, об'єктів та співвідношення між ними, про плинність часу. Засвоєні таким чином характеристики предметів і явищ, що не відповідають реальній дійсності, діти намагаються відтворити в малюнках, аплікації, конструюванні, однак отримують незадоволення від того, наскільки зображуваний предмет не відповідає справжньому. Тому вважаємо необхідним радити батькам доцільно відбирати ЗМІ для дітей, а вихователям – сприяти цьому.

Висновки. Ознайомлення дітей дошкільного віку з часом та простором впливає на всі сфери взаємодії дитини дошкільного віку з дійсністю, забезпечує її успіх у пізнанні навколишнього світу, в оволодінні різними видами діяльності, розвитку соціальної адаптації. Однак, у практиці сучасної дошкільної освіти можливості різних видів діяльності в ознайомленні дітей із простором та часом використовуються недостатньо і ця проблема потребує подальшого вирішення. Розширення можливостей різних видів діяльності в пізнанні дитиною простору та часу сприятиме формуванню її перцептивної культури, забезпечить урізноманітнення форм комунікації з соціумом, моделювання дошкільником власної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш ; авт.кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. та інші // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. – Спецвипуск. – С. 1–30.

2. Вовчик-Блаkitная М. В. Развитие пространственного различения в дошкольном возрасте / М. В. Вовчик-Блаkitная // Проблемы восприятия пространства и пространственных представлений ; под ред. Ломова Б. Ф. – М. : «Известия АПН РСФСР», 1961. – 200 с.

3. Ганзен В. А. Системные описания в психологи / В. А. Ганзен. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.

4. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Х. : Право, 2012. – 312 с.

5. Кудрявцев В. Т. Психология развития человека. Основания культурно-исторического подхода / В. Т. Кудрявцев. – Рига : Психологический центр «Эксперимент», 1999. – Ч. 1. – 160 с.

6. Люблінська Г. О. Дитяча психологія / Г. О. Люблінська. – К. : «Вища школа», 1974. – 355 с.

7. Люблинская А. А. Особенности освоения пространства детьми дошкольного возраста / А. А. Люблинская // Формирование восприятия пространства и пространственных представлений у детей : сб. ст. под ред. Ананьева Б. Г. – М. : «Известия АПН РСФСР», 1956. – Вып. 86. – 223 с.

8. Мусейибова Т. А. Развитие пространственных ориентировок у детей дошкольного возраста : автореферат дисс. ... канд. пед. наук / Т. А. Мусейибова. – Л., 1964. – 19 с.

9. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб для студ. вузов / В. С. Мухина. – 3-е изд., стереотип. – М. : Издат. Центр «Академия», 1998. – 456 с.

10. Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник, 2-ге вид., перероб. та допов. / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за заг. ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 376 с.

РЕЗЮМЕ

Голота Н. Н. Современные проблемы ознакомления детей дошкольного возраста с пространством и временем.

В условиях обновления содержания дошкольного образования, направленности образовательного процесса на личностное развитие актуализируется проблема ознакомления детей с пространством и временем. Пространство и время являются универсальными, базовыми категориями в познании ребенком предметной, природной и социальной среды, успешному овладению им разными видами деятельности, развитию социальной адаптации. Однако категории «пространство» и «время» являются и наиболее сложными для понимания и восприятия детьми дошкольного возраста. В статье, по результатам теоретического анализа и практики дошкольного образования, выявлена сущность основных проблем ознакомления детей дошкольного возраста с пространством и временем та намечены пути их разрешения: раскрываются возможности изобразительной и трудовой деятельности для более эффективного ознакомления детей с пространственно-временными отношениями.

Ключевые слова: пространство, время, пространственно-временные представления, пространственные категории, временные категории, дошкольное образование, ребенок дошкольного возраста, деятельность, сенсорное развитие, способы познания действительности.

SUMMARY

Holota N. The current problems of preschool children acquaintance with space and time.

The current problems of preschool children acquaintance with space and time are considered in the article. Space and time are the universal, basic categories in human cognition of material, natural and social environment. Space and time perception are one of the major components of ontogenesis that depends on the social and economical conditions, culture and human's aim to self-knowledge. Space and time are the most complicated categories for understanding and perception by preschool children.

The main characteristics of preschool children space and time cognition are mediacy, spatiotemporal relations displacement, the lack of accurate speech nomination of these categories, consistency of acts, time and space. Human's cognition about space includes such aspects as: shapes of objects and their sizes, the ability to differentiate among the objects in space, estimation of distances at which the objects are located and their directions.

Children's temporal cognition formation starts later and has its specifics. Time perception is one of the most complicated types of perception due to its specifics, lack of visual methods in the first place. The skill of orientation in time gives children the possibility to develop successfully, to possess various activities, to organize, to plan their activities, to control speed, rhythm and to take time factor into consideration.

The great role in children's space and time perception belongs to an adult in the special education organization process. Children's formed conception about space and time are the basics for the higher mental processes development. Simultaneously children's acquaintance with space and time in the preschool education practice are traditionally associated with elementary mathematical concepts forming, using the various capabilities of child's activities insufficiently, in particular, the leading ones: play, learning, work. The possibilities of fine arts, work activities for the further children acquaintance with spatiotemporal relations are observed. Introducing children with work of arts promote not only child's entry into the world of culture, children's artistic experience enrichment, but also helps a child to get to know time and space through the materialized means of human existence. In art and design children learn to differentiate spatial characteristics and name them, exercise in spatial modeling.

The extension of various activities capabilities in child's space and time perception will promote its perceptual culture forming, will provide diversity of communication forms with society and preschool child's own world view modeling.

Key words: *space, time, spatial and temporal concept, spatial categories, temporal categories, preschool education, preschool children, activities, sensory development, ways of reality cognition.*